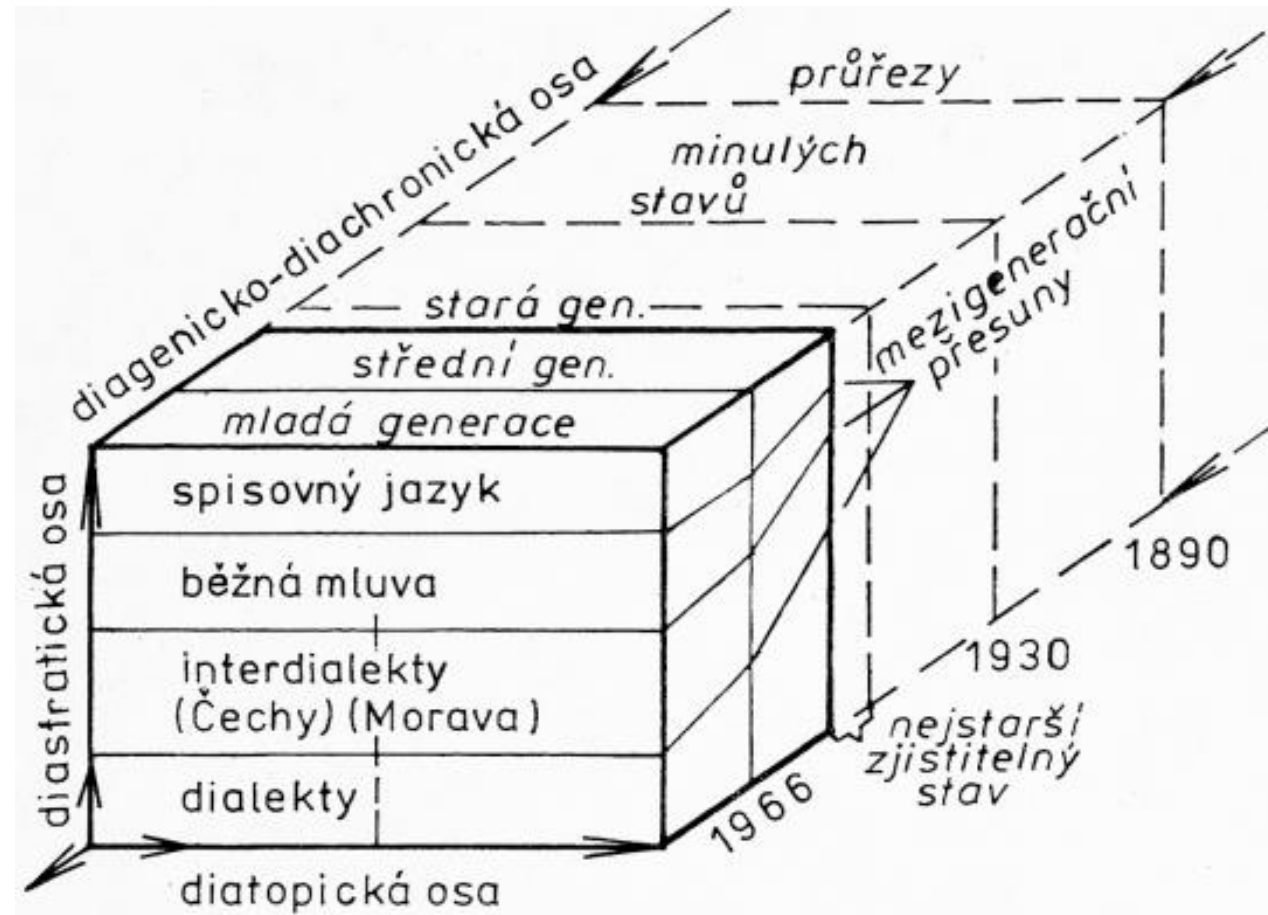

Stratifikace jazyka

= rozdělení jazyka do několika vrstev (variet) podle zvolených kritérií
(stratifikace ← lat. *statum* „vrstva“)

nejčastější kritéria rozdělení:

- regionální („kde se varieta užívá?“)
- sociální („kdo ji užívá“)
- funkční („za jakým účelem ji užívá?“)
- diachronní/historická („kdy se varieta užívala?“)

STRUKTURNÍ ÚTVAR

= ucelený systém prostředků různých jazykových rovin, od hláskoslovné roviny přes morfologickou rovinu až po rovinu slovotvornou

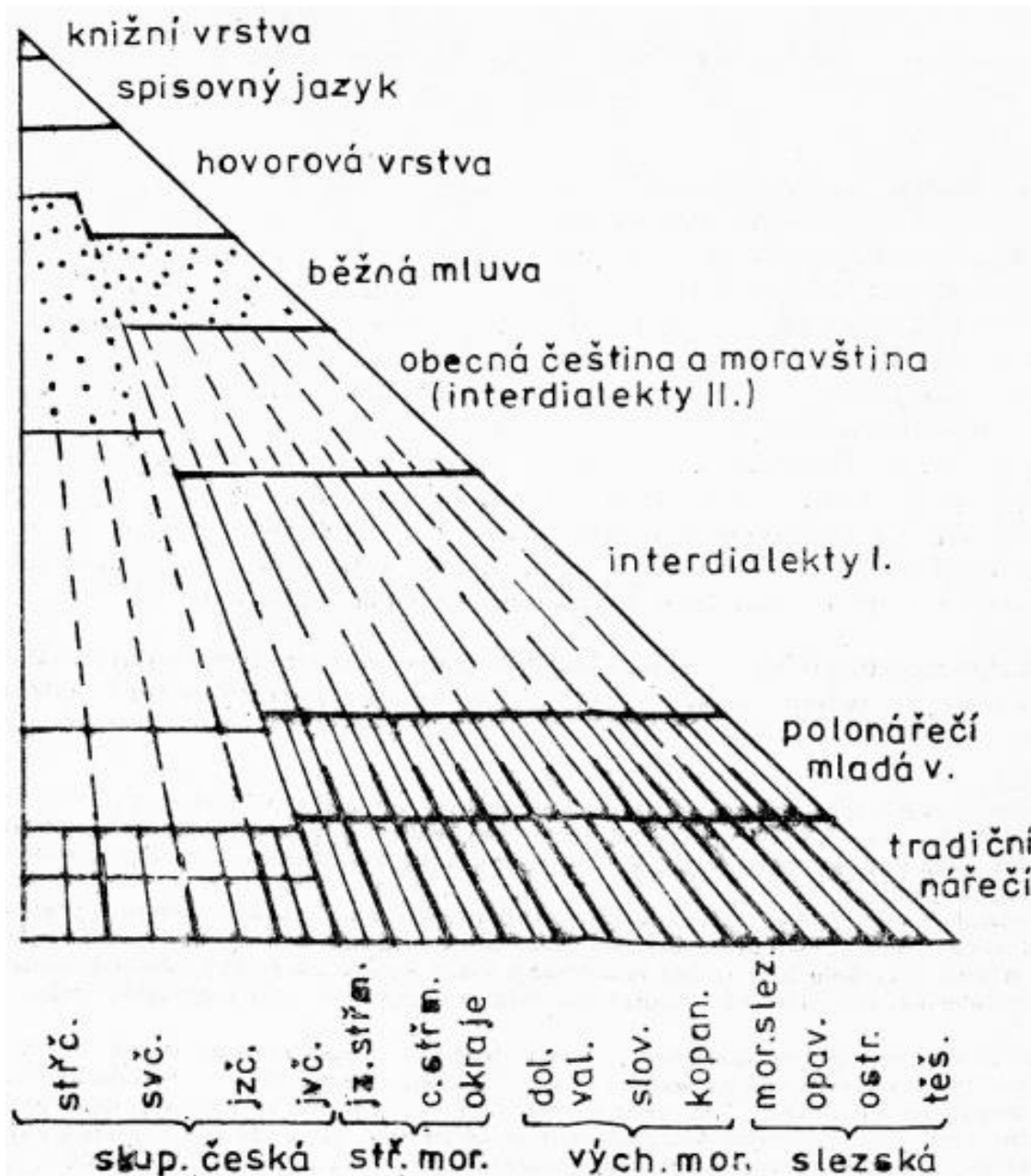
- regulovaná sféra: standardní variety (spisovný/standardní jazyk)
- neregulovaná sféra: dialekty, interdialekty, etnolekty

NESTRUKTURNÍ ÚTVAR / POLOÚTVAR

= varieta, které chybí specifické jazykové prostředky na některých jazykových rovinách (např. vlastní gramatika)

- slangy, argoty nebo profesní mluva (sociolekty)
- obvykle nespisovné

STRATIFIKACE ČEŠTINY

SPISOVNÁ ČEŠTINA

- národně reprezentativní funkce, prestižní útvar
- potenciálně neomezená šíře využití, stylově velmi bohatá
- předmět soustavného lingvistického výzkumu, včetně starších fází
- celonárodně užívaná varieta, ale primárně v psané podobě
- v mluvené podobě užívána profesionálními mluvčími (hlasatelé, přednášející, kazatelé), ale spíše ve čtené podobě
- osvojena (naučena) školní výukou a pasivním kontaktem s psanými texty
- přímé osvojení jako mateřský jazyk málo pravděpodobné

Vrstvy spisovné češtiny	
knižní	<i>Nakupují pouze v českých obchodech.</i>
neutrální	<i>Nakupují jenom v českých obchodech.</i>
hovorová	<i>Nakupujou akorát v českých obchodech.</i>

KNIŽNÍ SPISOVNÁ ČEŠTINA

= podoba, která se užívá především v psané podobě („v knihách“); je do určité míry archaická

nýbrž (místo *ale*)

chorý (místo *nemocný*)

či (místo *nebo*)

infinitivy na *-ti* (*dělati*)

toliko (místo *jenom*)

dnové (místo *dny*)

HOVOROVÁ ČEŠTINA

- vrstva spisovné češtiny; slouží k běžnému dennímu hovoru
- doménou užití jsou texty hovorového funkčního stylu
- běžně, ale neoprávněně vnímána jako nespisovná čeština
- je zbavena knižních výrazů, ale také výrazů nespisovných
- nespisovné výrazy však přecházejí do hovorové češtiny, především z obecné češtiny
- částečně postižená kodifikací
- celonárodní útvar, ale regionálně proměnlivý
- osvojení přes pasivní kontakt s mluvenými texty; možná i institucionální cesta

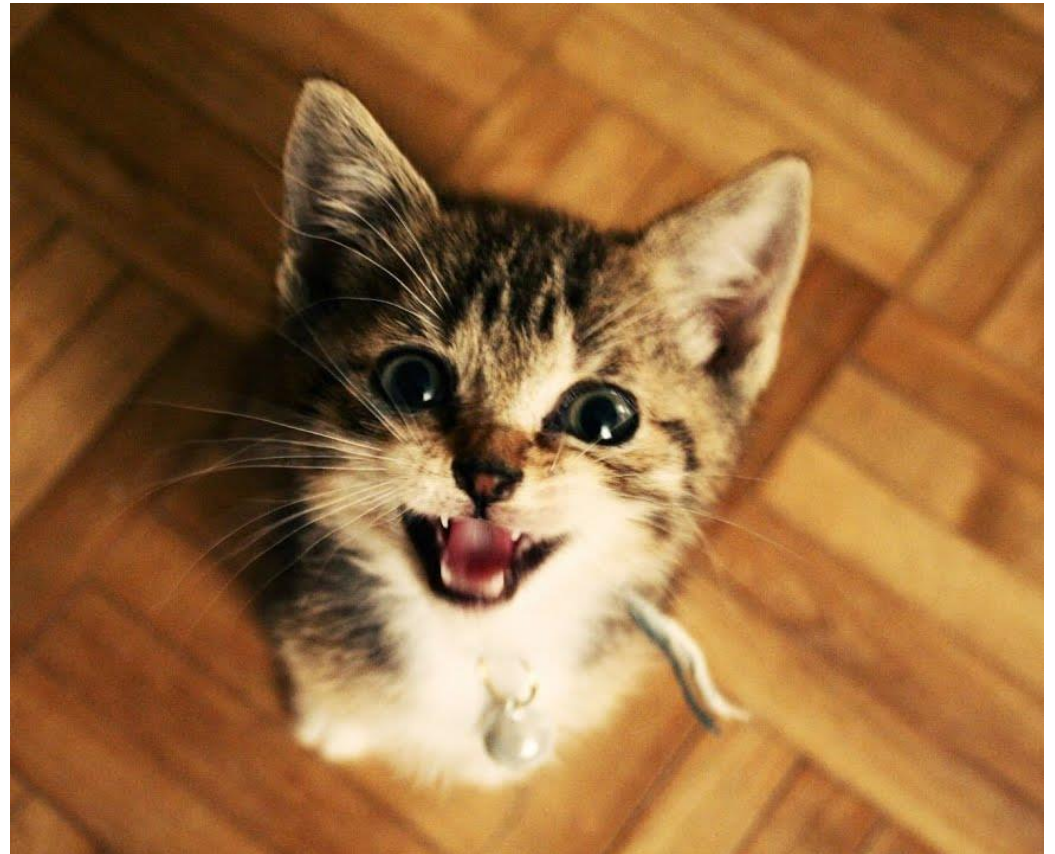
Spisovné knižní	Spisovné hovorové
<i>viděl jsem jej</i>	<i>viděl jsem ho</i>
<i>do tří hodin</i>	<i>do třech hodin</i>
<i>potkal mou manželku</i>	<i>potkal moji manželku</i>
<i>mohu přijít</i>	<i>můžu přijít</i>
<i>nesmím ti to řici</i>	<i>nesmím ti to říct</i>
<i>děkuji</i>	<i>děkuju</i>
<i>klepl mě přes prsty</i>	<i>klepnul mě přes prsty</i>
<i>co nám jiného zbude?</i>	<i>co nám jiného zbyde?</i>
<i>raději více než méně</i>	<i>radši víc než míň</i>
<i>přijeli k nám Angličané</i>	<i>přijeli k nám Angličani</i>

Spisovné	Spisovné/nespisovné? (obecné české / hovorové ??)
<i>horká polévka</i>	<i>horká polívka</i>
<i>to bychom neudělali</i>	<i>to bysme neudělali</i>
<i>neseme vám noviny</i>	<i>nesem vám noviny</i>
<i>s našimi dětmi</i>	<i>s našima dětma</i>
<i>nikomu jsem to neřekl</i>	<i>nikomu jsem to neřek'</i>
<i>mladého člověka by to nenapadlo</i>	<i>mladýho člověka by to nenapadlo</i>
<i>koupil si malé kolo</i>	<i>koupil si malý kolo</i>
<i>lépe bych to nedovedl</i>	<i>líp bych to nedovedl</i>
<i>města byla dobytá</i>	<i>města byly dobytý</i>
<i>já jsem si to myslel</i>	<i>já si to myslel</i>

DIALEKT (nářečí)

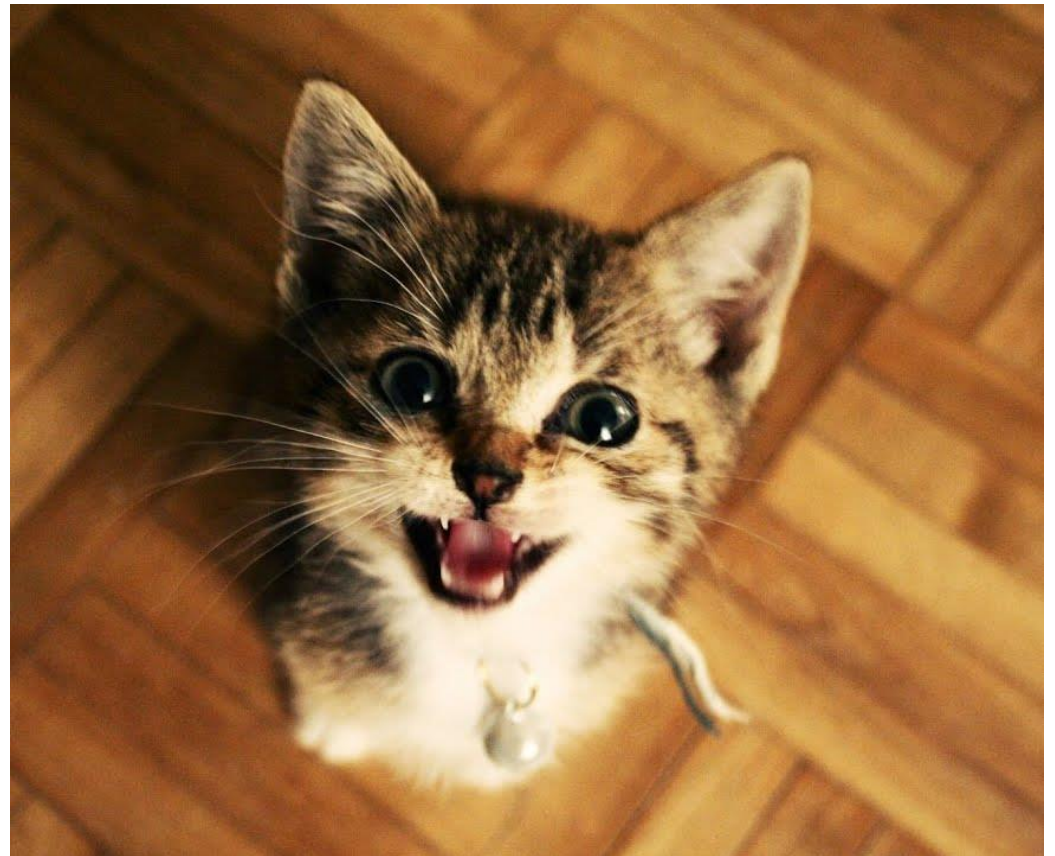
- = regionální varieta jazyka, tj. varieta omezená na určité teritorium
- nemá status samostatného jazyka, je podřízená jiné varietě
- status samostatného jazyka však může získat (např. srbština a chorvatština)

JAK DĚLÁ VAŠE KOČKA? (sloveso pro zvuk, které kočky vydávají)

JAK DĚLÁ VAŠE KOČKA? (sloveso pro zvuk, které kočky vydávají)

- *mňouká, mňučí*
- *mňauká, mňaučí*
- *mňací, mňamčí, mňančí, mňágá, mňarčí*
- *mrančí, mrandží, vrandží*
- *mamčí*
- *namčí*
- *ňáme, ňaňčí, ňarká, ňargá, ňarčí*
- *ňauká*
- *kňauká, kňaučí, kňučí, kňourá*

DIALEKTOLOGIE

- = lingvistická disciplína zabývající se nářeční diferenciací
- společné zájmy se sociolingvistikou, ale také např. s etnografií, folkloristikou
- u nás: dialektologické oddělení Ústavu pro jazyk český Akademie věd (v Brně)

nejdůležitější české dialektologické práce:

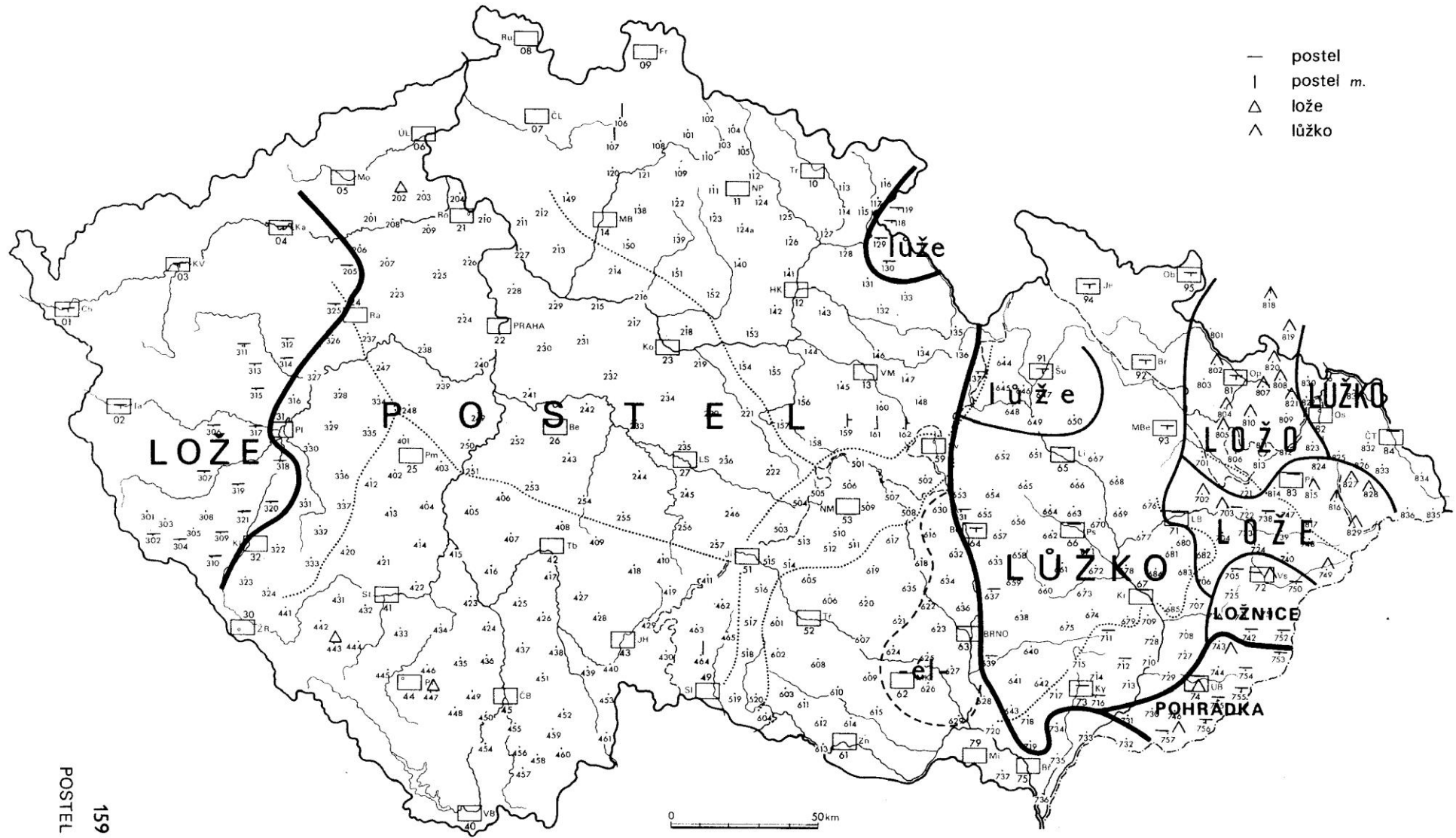
- Bělič, Jaromír – *Nástin české dialektologie*, 1972.
- *Český jazykový atlas 1–5 + Dodatky*. 1992–2011.
(<https://cja.ujc.cas.cz>)
- Slovník nářečí českého jazyka, A–D
(<https://sncj.ujc.cas.cz>)

IZOGLOSA

= linie, která na mapě ohraničuje území, na němž se vyskytuje určitý jazykový jev, a oddělující toto území od oblasti s odlišným jazykovým jevem

typy izoglos:

- hláskoslovné: *mlén* × *mlejn*
- morfologické: *kravami* × *kravama* × *kravoma*
- syntaktické: *kam jdeš* × *kde jdeš*
- lexikální: *vesnice* × *dědina*, *slánka* × *solnička*
- frazeologické: *stojí jak svatý za dědinou* × *stojí jak svatý v rampuchu*

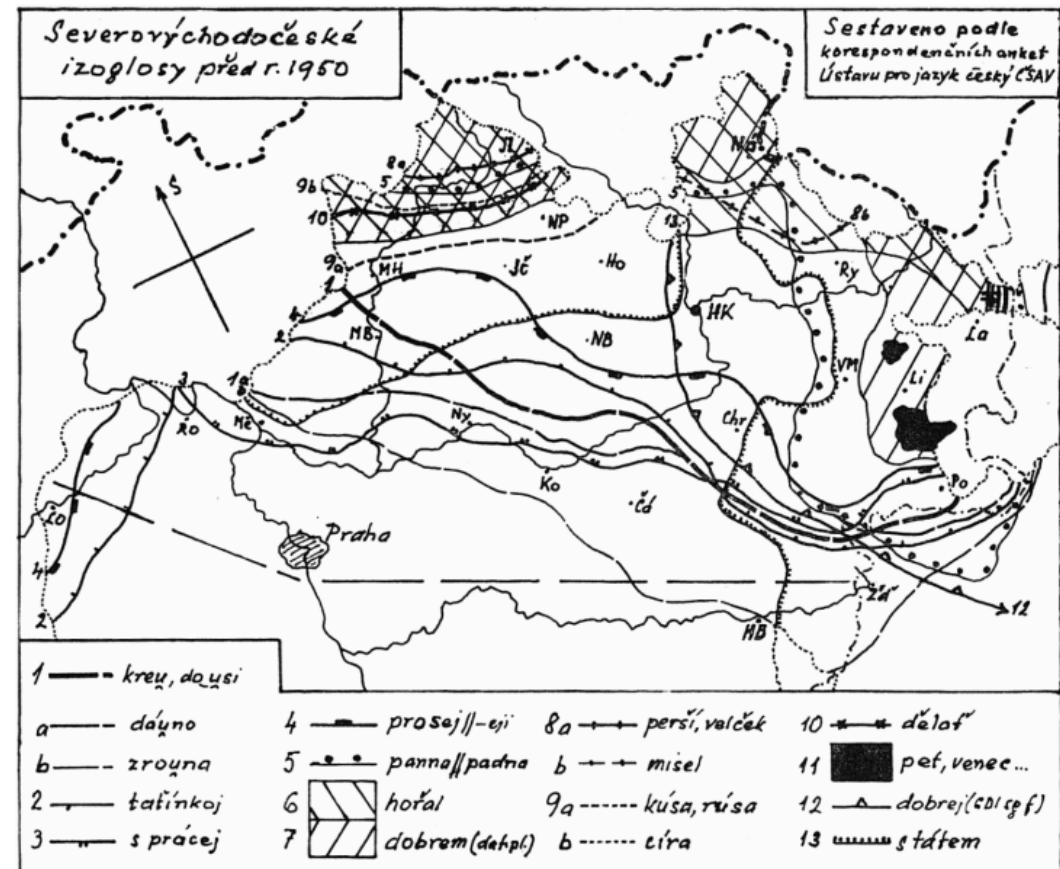
POSTEL
159

NÁŘEČNÍ HRANICE

- = území, na němž se stýká větší množství hranic různých izoglos
- vydělují tak jednotlivá nářečí nebo nářeční skupiny
- často odpovídají politickému a historickému členění
- hranice založeny hlavně na rozdílech ve výslovnosti, morfologii a slovní zásobě
- syntax nářečí češtiny méně zkoumána podobně jako syntax mluveného jazyka

Dé mi tam na tu hnědó, jesli se tam vende, skříň.

Já si vemu Ludvíčkův, co mi koupil, větrník.

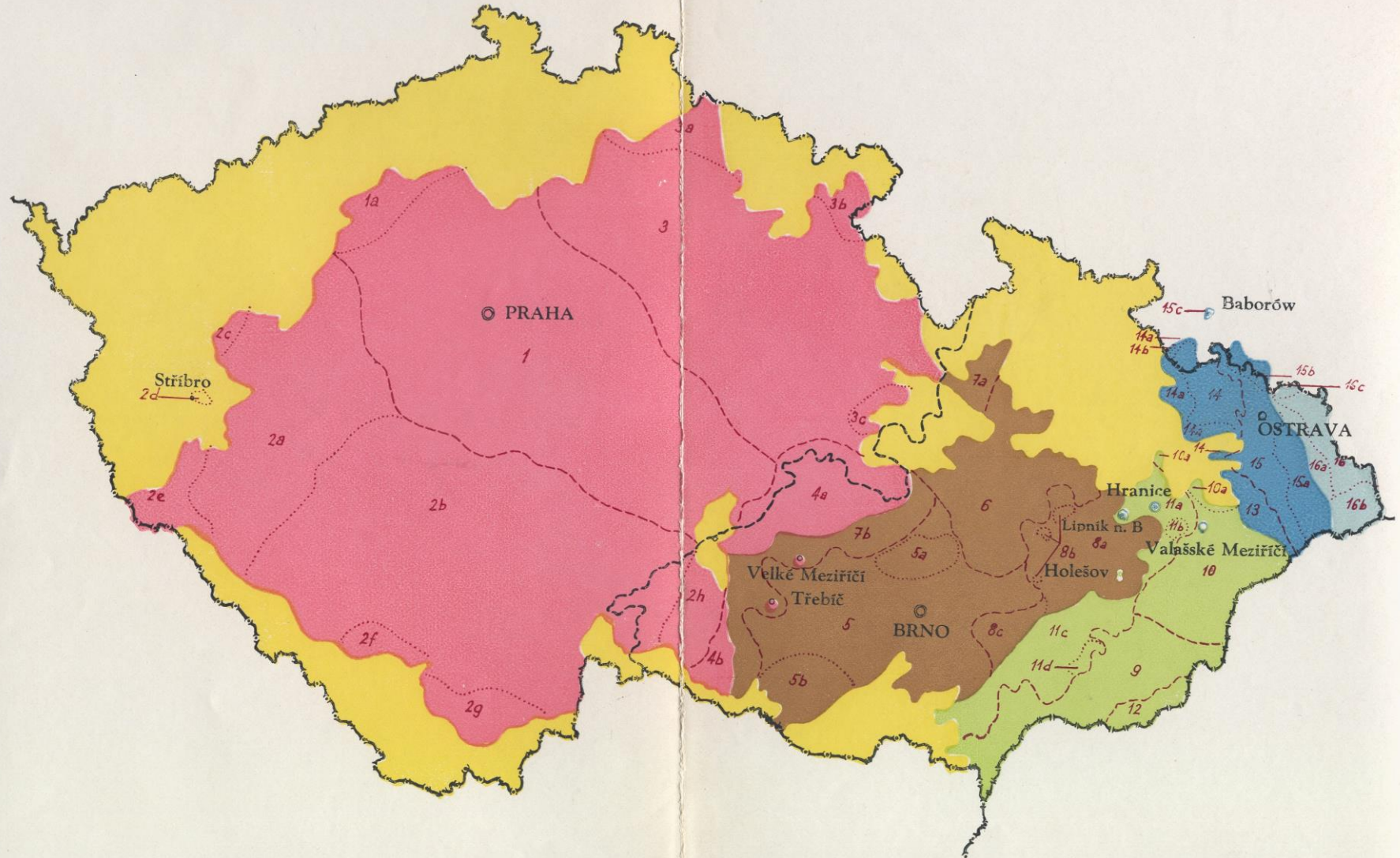
Čtyři základní české nářeční skupiny

- česká nářečí v užším smyslu (Ia, Ib, Ic, Id)
- středomoravská nářečí (II)
- východomoravská nářečí (III)
- slezská nářečí (IVa)
včetně
přechodových nářečí
slezsko-polských
(IVb)

NÁŘEČÍ ČESKÉHO NÁRODNÍHO JAZYKA

40. Přehled nářečí českého jazyka

Rozdělení nářečních skupin

- nářeční skupiny → podskupiny → typy/úseky → lokální nářečí (mikrodialekt)

středomoravská nářečí → jižní středomoravská podskupina →
typ znojemský → nářečí Znojma

Mapa

- <https://www.czechency.org/files/attachment/nareci/mapa-nareci.png>

Nahrávky

- https://eyetracking.upol.cz/naki_vystava_nareci/

I: ČESKÁ NÁŘEČNÍ SKUPINA

– zhruba celé území Čech a jihozápadní úseky Moravy

4 nářeční podskupiny

1. severovýchodočeská podskupina (severovýchodočeská nářečí)
2. středočeská podskupina (středočeská nářečí)
3. jihozápadočeská podskupina (jihozápadočeská nářečí)
4. českomoravská podskupina (českomoravská nářečí)

v nich několik typů

např. domažlický typ, stříbrský typ;
východolitomyšlský typ, náchodský typ

NÁŘEČÍ ČESKÉHO NÁRODNÍHO JAZYKA

Charakteristické vlastnosti české nářeční skupiny

- dvojhláska *ej* oproti spisovnému psanému *ý* a zčásti také *í* (*starej bejk, sejtko*)
- dvojhláska *ou* ve shodě se spisovným jazykem (*houser, nesou*)
- úženi *é > í* (*kiselí mlíko*)
- protetické *v* (*voni, vokno*)
- vynechávání *-l* v příčestí minulém (*on ved', řek' nám to*)
- vynechávání pomocného slovesa (*já ho viděl, my tam šli*)
- četné lexikální rozdíly mezi českými a moravskými nářečemi (*vesnice* × *dědina*, *truhlař* × *stolař*, *uhodit se* × *udeřit se*)

II: STŘEDOMORAVSKÁ NÁŘEČNÍ SKUPINA (dříve: HANÁCKÁ NÁŘEČÍ)

– střední část Moravy mimo úseky na jihozápadě a pruhu na východě

2 nářeční podskupiny (1+2) + 2 okrajové úseky (3+4)

1. centrální středomoravská podskupina
2. jižní středomoravská podskupina
3. západní středomoravský okrajový úsek
4. východní středomoravský okrajový úsek

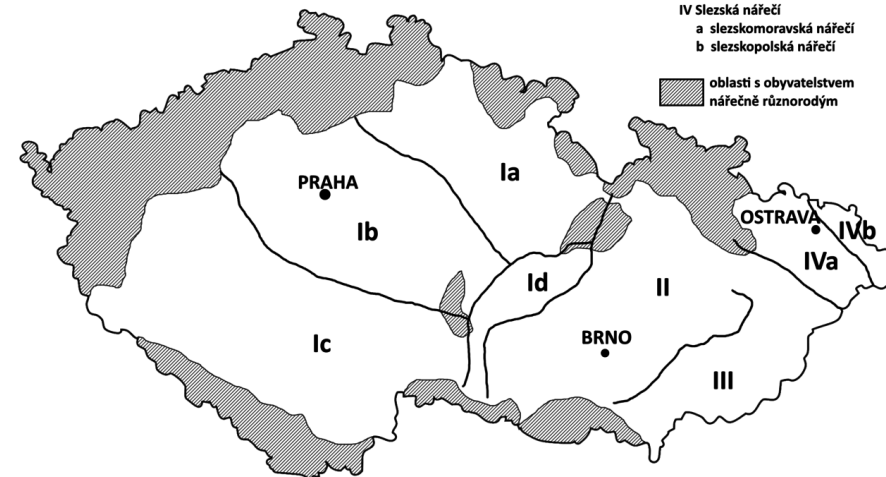
v nich opět několik typů

např. znojemský typ, židlochovický typ;
kojetínsko-přerovský typ, slavkovsko-
bučovický typ

NÁŘEČÍ ČESKÉHO NÁRODNÍHO JAZYKA

- I Česká nářečí v užším smyslu
 - a severovýchodočeská nářečí
 - b střeďočeská nářečí
 - c jihozápadočeská nářečí
 - d českomoravská nářečí
- II Středomoravská nářečí
- III Východomoravská nářečí
- IV Slezská nářečí
 - a slezskomoravská nářečí
 - b slezskopolská nářečí

oblasti s obyvatelstvem
nářečně různorodým

Charakteristické vlastnosti středomoravských nářeční skupiny

- dlouhé *é* oproti spisovnému *ý/í* (*staré bék, sétko*)
- absence tzv. přehlásky *u/ú > i/í* (*našu kožu × naši kůži*)
- také často absence změny *a > (ě) > e* (*naša čepica*)
- dlouhé *ó* oproti *ou* (*hóser, nesó*)
- tzv. moravská krátkost (*vino, blato; psat, řvat*)
- rozkazovací způsob typu *sednite, lehnite*
- 3. osoba mn. čísla *-ijó* (*ležijó, sedijó*)
- charakteristický sufix *-isko* (*strnisko × strniště*)

III: VÝCHODOMORAVSKÁ NÁŘEČNÍ SKUPINA (dříve: MORAVSKOSLOVENSKÁ NÁŘEČÍ)

– východní hranice České republiky

2 nářeční podskupiny (1+2) + okrajové úseky (3)

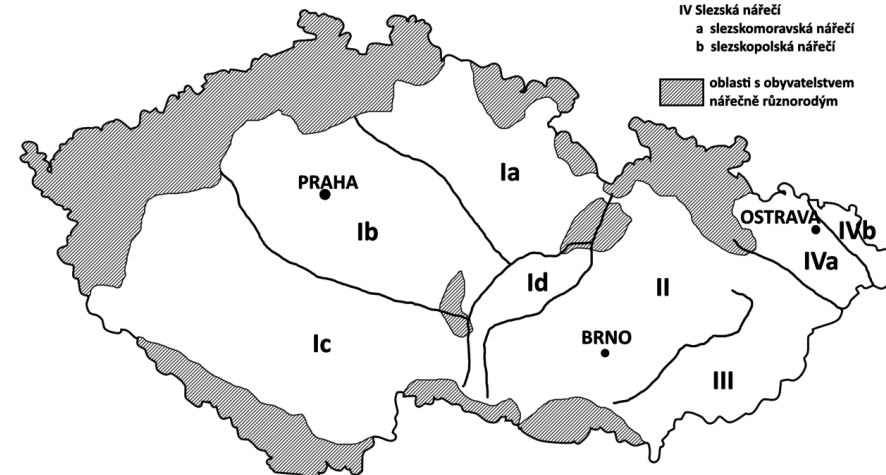
1. jižní (slovácká) podskupina
2. severní (valašská) podskupina
3. západní okrajové úseky

(např. typ hranický, kelečský, dolský)

NÁŘEČÍ ČESKÉHO NÁRODNÍHO JAZYKA

- I Česká nářečí v užším smyslu
 - a severovýchodočeská nářečí
 - b střeodočeská nářečí
 - c jihozápadočeská nářečí
 - d českomoravská nářečí
- II Středomoravská nářečí
- III Východomoravská nářečí
- IV Slezská nářečí
 - a slezskomoravská nářečí
 - b slezskopolská nářečí

oblasti s obyvatelstvem
nářečně různorodým

Charakteristické vlastnosti východomoravské nářeční skupiny

- v případě *í/ý* shoda se spisovnou češtinou (*starí bík, sítko*)
- někdy rozdíl ve výslovnosti mezi *í* a *ý*
- moravská krátkost + absence tzv. přehlásky *u/ú > i/í* [viz výše]
- dlouhé *ú* oproti spisovnému *ou* (*húser, nesú*)
- existence rozdílu mezi *l* a *ł*, tzv. „obalované *l*“ (*hlina × hłava*)
- zvrátané zájmeno *sa* místo *se* (*nestaraj sa*) [shoda se slovanskými nářečími]
- výslovnost *ř* místo *r* (*tři × tri*) [odlišnost od slovenských nářečí]
- tzv. plurál *úcty* (*naši stařenka přišli*)

IV: SLEZSKÁ NÁŘEČNÍ SKUPINA (LAŠSKÁ NÁŘEČÍ)

- severovýchodní cíp Moravy a přilehlé části Slezska
- značně archaická
- podobnost s polskými nářečím

patří sem

- slezkomoravská nářečí / lašská nářečí (IVa)
- přechodová nářečí česko-polská (IVb)

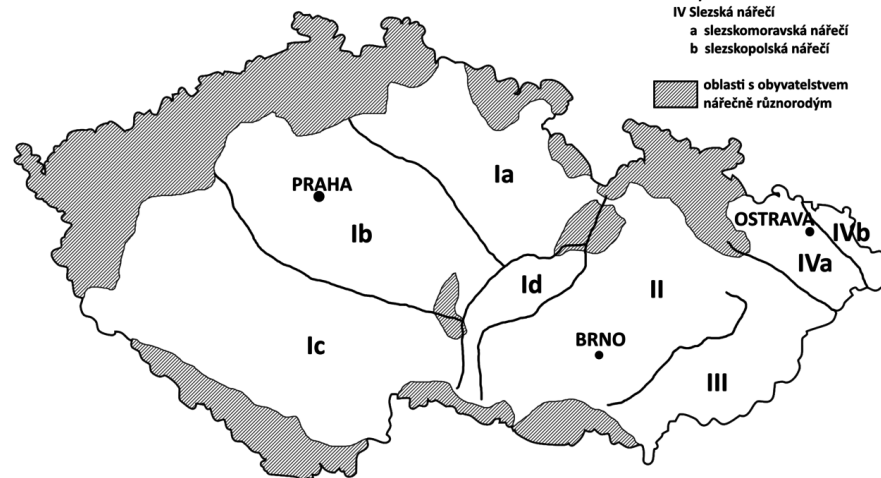
podskupiny lašských nářečí

1. západní (opavská) podskupina
2. východní (ostravská) podskupina
3. jižní (frenštátská) podskupina

NÁŘEČÍ ČESKÉHO NÁRODNÍHO JAZYKA

- I Česká nářečí v užším smyslu
 - a severovýchodočeská nářečí
 - b střeďočeská nářečí
 - c jihozápadočeská nářečí
 - d českomoravská nářečí
- II Středomoravská nářečí
- III Východomoravská nářečí
- IV Slezská nářečí
 - a slezkomoravská nářečí
 - b slezskopolská nářečí

oblasti s obyvatelstvem
nářečně různorodým

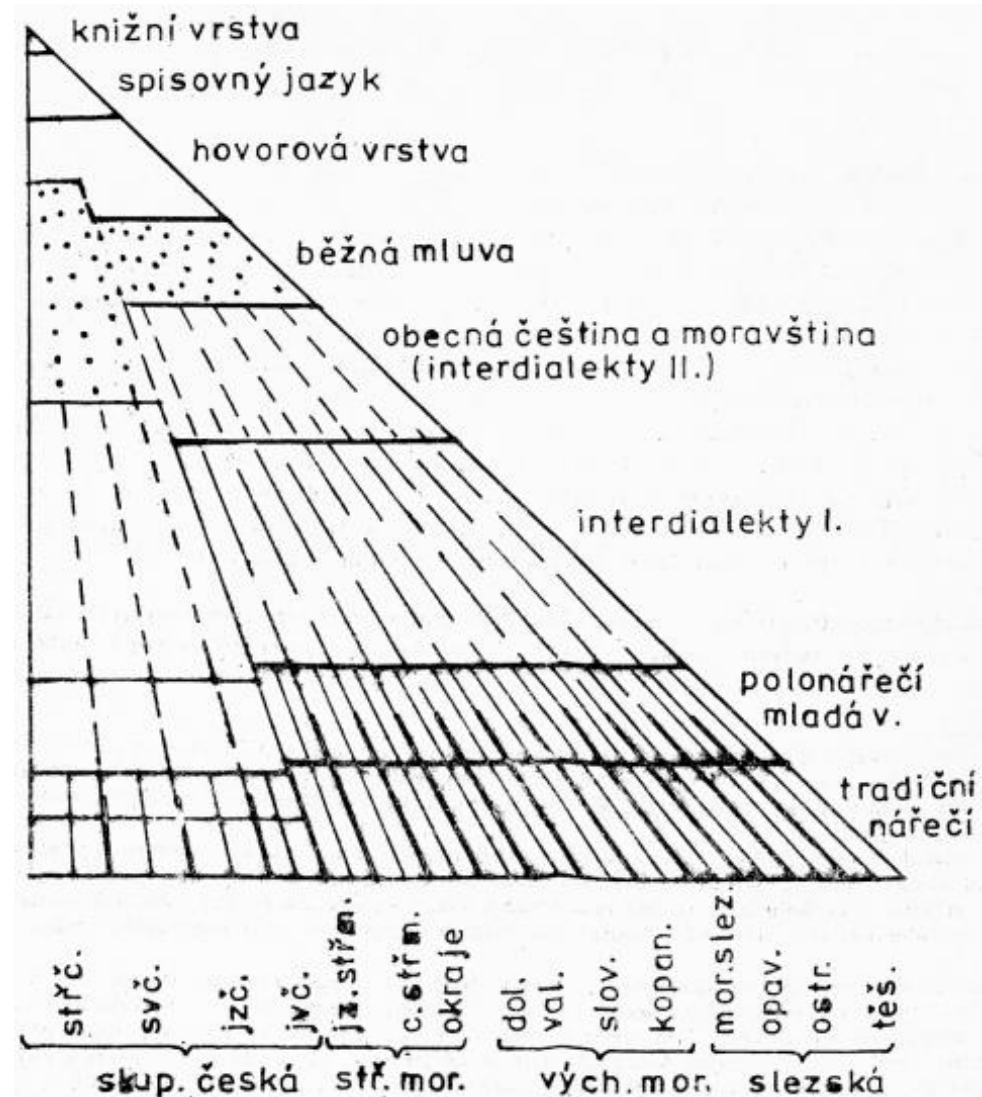
Charakteristické vlastnosti slezské nářeční skupiny

- vesměs ztratila délku vokálů, všechny vokály se vyslovují krátce (*stary byk, sytko*)
- v mnoha oblastech rozdíl ve výslovnosti *i* a *y*
- krátké *u* oproti spisovnému *ou* (*huser, ňesu*)
- přízvuk na předposlední slabice (*staŘEnka, do oSTRAvy*)
- 2. pád množného čísla zakončen na *-uv* (*vlasuv* × *vlasů*, *schoduv* × *schodů*)

- Dej mouku ze mlýna na vozík.* – spisovná čeština
- Dej mouku ze mlejna na vozejk.* – nářečí česká
- Dé móku ze mléna na vozék.* – nářečí středomoravská
- Daj múku ze mlýna na vozík.* – nářečí východomoravská
- Daj muku ze mlyna na vozik.* – nářečí slezská

INTERDIALEKTY

- = nivelizované podoby tradičních dialektů
- vyznačují se jen některými společnými rysy určité dialektické oblasti
- uživatelé mladší a střední generace ve městech, na vesnicích u starší generace ještě tradiční regionální dialekty

BĚŽNĚ MLUVENÝ JAZYK (čeština)

- = běžná spontánní mluva používaná v soukromé nebo poloveřejné komunikaci
- obsahuje prvky jak spisovné, tak nespisovné češtiny
- v Čechách je jejím základem obecná čeština
- na Moravě vychází z interdialektů, především na venkově, ale ve velkých městech převládá obecná čeština

OBECNÁ ČEŠTINA

- = specifický interdialekt vzniklý nivelizací středočeských dialektů

- obecná čeština „vyššího typu“ × regionální obecná čeština
 - *ouřad, ouhor, ouzký*
 - *viděl jsem kluci, jak si hrají*

- prvky obecné češtiny pronikají do hovorové češtiny (*koukat, očař*)

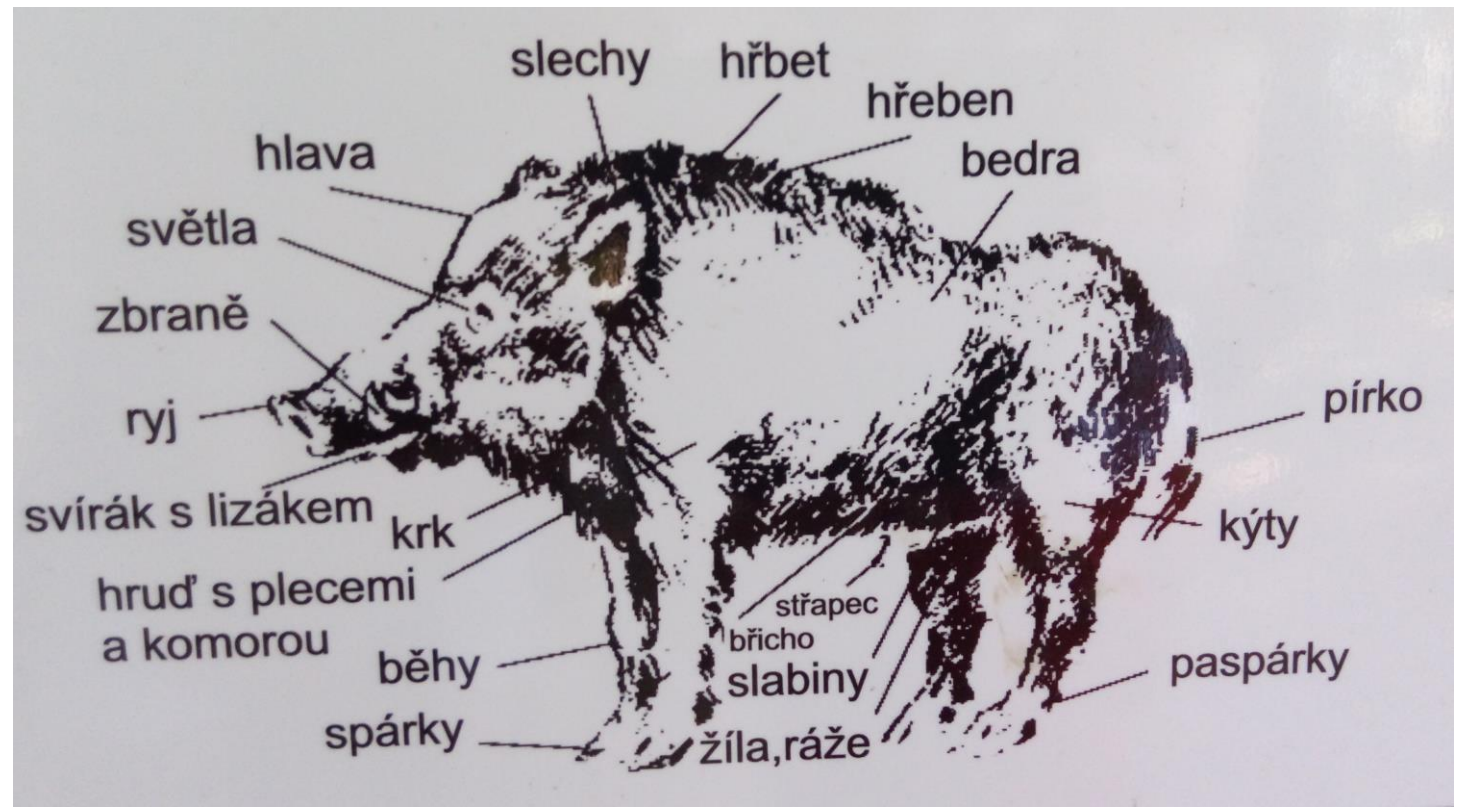
- obecná čeština jako druhý standard

- „obecná moravština“ neexistuje

Variety (národního) jazyka		
<i>regionální</i>	<i>sociální</i>	<i>funkční</i>
dialekty (regionální dialekty) interdialekty	sociolekty (sociální dialekty) <ul style="list-style-type: none"> • profesionalismy • zájmový slang • argot • (obecný slang) etnolekty	registry (funkční jazyky / funkční styly)

PROFESNÍ MLUVA / PROFESIONALISMY (také profesní slang)

- = množina jazykových prostředků spojená s konkrétní profesní skupinou
- vznikají z nutnosti speciálně nazvat určitý pojem, pro který v jazyce neexistuje terminologické označení
- nebo z potřeby zjednodušit složitější odborný název

příklady profesní mluvy:

- lékařské profesionalismy:
exnout, císař, pacoš, kožař, jipka
- hornické profesionalismy:
cimrování „vydřevování“, helfr „pomocník, folovač „nakladač“
- divadelní profesionalismy:
děkovačka, štěk
- vojenské profesionalismy:
lampasák, bažant, kvér

ZÁJMOVÝ/SKUPINOVÝ SLANG (SLANGISMY)

- = množina výrazů, které užívají lidé spojení stejným zájmem
- vzniká z potřeby expresivního překódování už známých pojmů a jevů, z potřeby jejich hodnocení a přehodnocení
- vyznačuje se velkým množstvím synonym, která mohou být stylisticky odlišená
- jsou výsledkem jazykové hravosti

- u profesionální mluvy jsou zmíněné vlastnosti málo časté

příklady slangových výrazů:

- trampský slang:

brko, retka, špinka, tuberiho tyčinka (vše „cigareta“)

- sportovní slang:

puknout, prasknout, projet (vše „prohrát“)

- žákovský slang:

basa, koule, baňa, napínák, sardel (vše „pětka, nedostatečná“)

ARGOT

- = mluva vyřazených společenských vrstev (např. zlodějů, pašeráků, žebráků, bezdomovců atd.)
- výrazný expresivní charakter a hravost jako u slangů
- utajovací funkce
- mnohé výrazy jsou mezinárodního charakteru
- argotismy se mohou stát všeobecně známé

příklady:

stříkačka, chlupatej, dávat bacha, být v chládku, prachy, fízl, mukl

OBECNÝ SLANG / INTERSLANGISMY

- = všeobecně známé a hojně užívané výrazy, které obvykle nejsou součástí spisovného jazyka (patří do obecné češtiny)
- tyto výrazy se vyskytují v běžně mluveném jazyce, ale též v umělecké literatuře nebo médiích
- jsou obvykle zaznamenány ve výkladových slovnících
- nejsou nebo přestaly být vázané na konkrétní skupinu

příklady:

kecky

adidasky

botasky

obvodák

očář

gynda

panelák

chajda

štempl

sichrhajcka

ETNOLEKT

- = ustálená varieta většinového jazyka charakteristická tím, že obsahuje stopy menšinového jazyka, kterým mluvili rodiče nebo prarodiče osob dnes užívajících etnolekt
- spojený s určitou etnickou skupinou

příklady

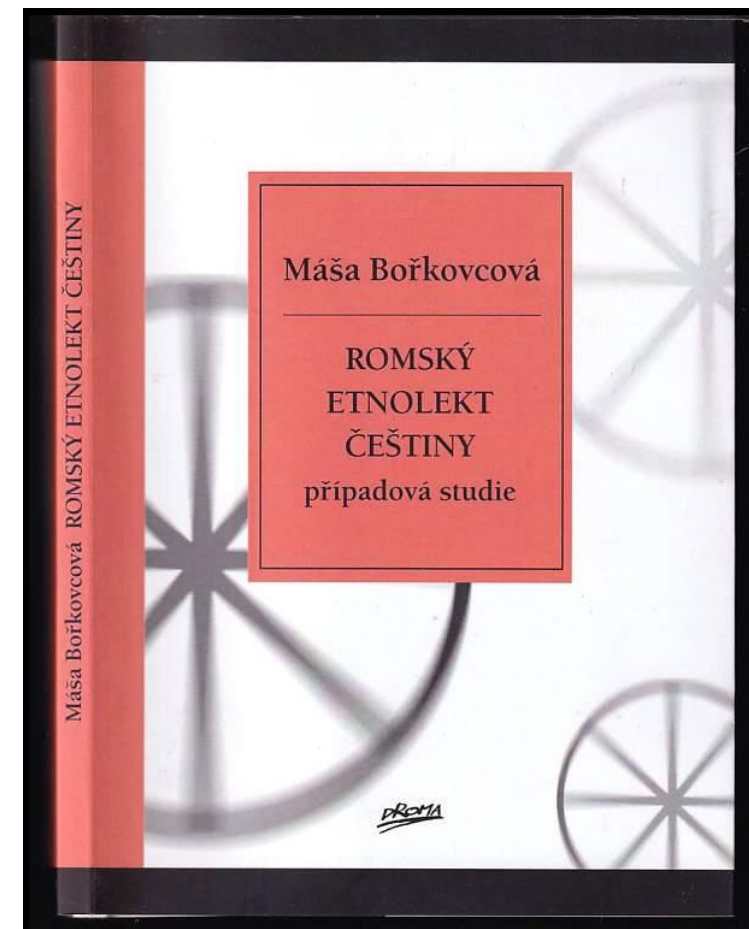
- nizozemština užívaná marockými přistěhovalci v Nizozemsku
- angličtina užívaná italskými přistěhovalci v New Yorku

romský etnolekt v ČR

- = podoba češtiny užívaná Romy žijícími v ČR
- nese stopy romštiny a slovenštiny
- Romové se ji naučili od jiných Romů

příklady:

- vliv slovenštiny: *injekcija, vodičák, reditelka, učitelka*
- vliv romštiny: *Dej to rádio pomalu.* (srov. romské *polokes* „potichu, pomalu“)

REGISTR (funkční styl / funkční jazyk)

- = varieta jazyka, jejíž podoba a užití jsou podmíněny komunikační situací
- termín typický pro anglosaskou lingvistiku, u nás spíše funkční styly, funkční jazyky (záležitost stylistiky)
- jazykové prostředky jsou věcí aktivního výběru (na rozdíl od dialektů a sociolektů)